

LITERÁRNÍ STYLIZACE KAŽDODENNÍ KOMUNIKACE VE DVOU SOUČASNÝCH ČESKÝCH PRÓZÁCH¹

JANA HOFFMANNOVÁ

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha, Česká republika

HOFFMANNOVÁ, Jana: Literary stylization of everyday communication in two contemporary Czech novels. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 661–681.

Abstract: The article sets out to examine the relationship that exists between the communicative sphere of everyday (primarily spoken) communication and the sphere of literary communication. The problematic concept of “colloquial style” is arguably not appropriate for association with either ordinary informal dialogues or dialogues of characters in artistic texts. The stylistic features of unprepared spoken communications are always selectively transferred to an artistic text, thereby representing a “stylised spontaneity” which is incorporated into the structure and singular style of a literary work. The potential for such a transfer is explored in this article through an analysis of two recently published Czech novels. In Alice Horáčková’s novel *Rozpůlený dům* [The Split House], the dialogues are primarily characterised by Czech-German multilingualism, combined with the typical devices of Common Czech (marginally also dialect) and lexical expressivity. In Simona Bohatá’s novel *Klikař Beny* [Beny the Lucky], multilingualism is only superficially represented, with the text predominantly featuring Common Czech and a colloquial vocabulary comprising slang, expressive words, vulgarisms and Germanisms. The transfer of the characteristics of ordinary communication into the sphere of art is characterised in the conclusion from the functional point of view. Furthermore, the issue of how to evaluate the stylised use of time-conditioned slang is raised.

Keywords: communicative sphere, everyday spoken communication, literary communication, colloquial style, slang

1. ÚVOD

Po celou dobu, co existuje koncept a klasifikace funkčních stylů, jsou v české a slovenské stylistice problémy jednak se stylem běžných každodenních mluvených projevů, jednak s „hovorovým stylem“. Potíže vznikaly samozřejmě hlavně v době, kdy byly funkční styly jednoznačně spojovány se spisovným jazykem, především s psanými komunikáty a s „uvědomělým (záměrným) výběrem a uspořádáním jazykových prostředků“; ale trvaly i po komunikačně-pragmatickém obratu, kdy se toto spojení postupně uvolňovalo. Obecně panovalo přesvědčení, že spontánní, nepřipra-

¹ Článek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

vené, situačně vázané dialogy nemohou být stylizované; že mají povahu hybridní, heterogenní, nevyhraněnou, postrádají stylovou jednotu. U „hovorového stylu“ se konstatovalo, že je obtížně vymežitelný, že má v systému stylů asymetrické postavení, je k nim pouze jaksi přidáný (např. Horecký 1979; Miko 1989).

Příliš tu nepomohly ani studie o „stylu konverzačním“ (Jelínek 1966; Hrbáček 1983), který byl někdy chápán jako synonymum „hovorového stylu“, jindy jako vyšší, normovaná varianta stylu mluvených projevů, přiřazovaná situacím společenské konverzace, „hovoru pro hovor“ (tedy nikoli běžných všedních dialogů). S tím do značné míry korespondují i úvahy některých autorů (Koževniková 1973; Chloupek 1991; Bosák 1991) o tom, že „hovorový styl“ je jen jednou z forem komunikace ve sféře běžného dorozumívání; to by ovšem mohlo znamenat, že ve sféře každodenní komunikace je třeba počítat se dvěma funkčními styly, jednak s „hovorovým (resp. konverzačním)“, jednak se stylem „prostě sdělovacím“, „prostě sdělným“, „běžně mluveným“ či „kolokviálním“, u nějž se už úplně uvolňuje vazba na spisovný jazyk a na záměrnost. (Srov. Mareš 2013, s. 173 o tom, že styl zahrnuje složky záměrné i nezáměrné.) Stranou tu nechávám spojování „hovorového stylu“ s chimérickým „kvaziútvarem“ (Daneš 1988; Čermák 1997) „hovorové češtiny“. Na tyto snahy reagovala S. Čmejrková (2013) návrhem chápat hovorový styl jako určitou středovou stylovou kvalitu, vhodnou pro běžné mluvení (prosté sdělování); jako styl neformálních, ale poměrně kultivovaných projevů, které ovšem nejsou omezeny na prostředky spisovné (ani „hovorové“) češtiny.

Vymezit funkci každodenních mluvených komunikátů je jistě obtížné; musíme se tu vyrovnávat se značnou mírou jejich vágnosti, neurčitosti. Přesto však – jak k tomu někteří stylistikové směřovali – asi neupřeme běžným spontánním dialogům jakýkoliv styl; pokud styl chápeme např. s V. Mathesiem (1942, s. 11) jako „význačný způsob“ užití/užívání jazykových prostředků k určitému účelu. Ostatně D. Slančová (2003, s. 213) tvrdí, že „styl jednoduše existuje, nemůže neexistovat; jako způsob (verbální) interakce je neoddělitelnou součástí lidského sociálního chování“; to potvrzuje také J. Dolník (2024, s. 6, 7) svým přesvědčením, že „nelze nestylizovat“ a nelze ani „nevnímat styl“. Za podnětný tu pokládám návrh A. Bohunické (2020) orientovat se u běžných dialogů na jejich stránku interakční a vztahovou; umístit je především do prostoru, kde se v soustavě výrazových kategorií F. Mika (1970 aj.) větví kategorie operativnosti mezi subjektivnost a sociativnost; a spojit je hlavně s koncepty stylů individuálních a singulárních. U těchto rozhovorů nemůžeme trvat na monofunkčnosti, stylové jednotě, monostylovosti, homogenosti; v popředí je interakce, vzájemné působení a ovlivňování účastníků. Jejich individuální styly jsou nepochybně rozdílné, ale v dialogickém dění vzniká z jejich kontaktů, střetů, vyrovnávání, přizpůsobování nová kvalita, singulární styl konkrétního dialogu; dialog je tvarován právě stylovou disparátností, kolizí odlišných stylů. (Srov. k tomu už Hausenblas 1995 nebo Hoffmannová 2003 aj.) Totéž platí v současné době i pro dialogy elektronické, pro rozhovory vedené ve sféře sociálních sítí – tj. pro texty psané, ale

velmi blízké spontánním nepřipraveným komunikátům sféry běžného mluveného dorozumívání.

J. Mistřík (1997 aj.) ve své systematické stylistice při rozlišování funkčních stylů objektivních a subjektivních vyděluje dva styly subjektivní: hovorový a umělecký. Konstatování určité blízkosti nebo spojitosti těchto dvou funkčních stylů není ničím překvapujícím: vždyť jazyk všedních mluvených dialogů byl dlouho zkoumán prostřednictvím rozhovorů postav v umělecké próze, případně v textech dramatických. Dotýká se toho M. Jelínek už ve studii z roku 1966: s hovorovým stylem spojuje funkci prostě sdělnou (prostě komunikativní), charakterizuje mluvené „konverzace“ adresností a zvukovou realizací. U psaných dialogů umělecké literatury však podle Jelínka nejde o konverzaci, ale o zobrazení konverzace; takový dialog navozuje iluzi skutečné konverzace, a proto s ní má mnoho společných rysů. Autor dále píše (c. d., s. 107): „To dovoluje, aby se jako příklady hovorového stylu uváděly i dialogické úseky z dramatických a prozaických uměleckých děl, a to především z těch autorů, kteří opírají své dialogy o velmi dobrou znalost skutečné konverzace. Musíme si však být stále vědomi toho, že umělecký dialog je v té nebo oné míře stylizován podle potřeb struktury uměleckého díla a ovšem i podle subjektivních představ autora slovesného výtvaru.“ Podobně i F. Miko (1976) sice zdůraznil hovorovost jako komplexní výrazovou kvalitu textů hovorového stylu (tj. textů ze sféry soukromé, neoficiální každodenní komunikace, plnících funkci běžně dorozumívací), zároveň se však zaměřil na estetickou funkci hovorovosti, na hovorový kolorit, který prostředky hovorového stylu vytvářejí při transpozici do literárního textu.

Na přístup F. Mika navázal V. Patráš (1996), podle něhož dochází v uměleckých dílech k symbióze hovorového a uměleckého stylu, k funkční korespondenci obou subjektivních stylů, ke „křížení textotvorných a stylových potencií dvou typologicky příbuzných stylů spojených shodným rysem – vyhraněnou individuálností“ (c. d., s. 200). Hovorový styl je podle autora podřazen stylu uměleckému a působí v jeho službách; ze spontánnosti běžných komunikátů se v uměleckém textu stává stylizovaná spontánnost, na ní je založena fúze obou stylů. V prózách, kde se prolíná pásma vyprávěče a postav, kde se objevují vnitřní monology, kde přímou řeč střídá řeč nepřímá, polopřímá či smíšená, se pak hovorový styl „rozlévá“ po celém epickém textu. Autor svou úvahu uzavírá doporučením, aby fenomén/termín „hovorový styl“ byl ponechán pro sféru psané komunikace, zvláště umělecké literatury; naproti tomu v případě běžné mluvené komunikace „není důvodu uvažovat o hovorovém stylu“ (c. d., s. 208).

Celou nepřehlednou situaci bychom si snad mohli poněkud zjednodušit tím, že se přidržíme např. návrhu K. Koževnikové (1973) „oddělit od sebe hledisko funkčně stylistické a komunikativní“ nebo upozornění M. Krčmové (1991) na „prolínání norm stylizačních a komunikačních“. Výše zmíněná „stylizovaná spontánnost“ bývá označována také jako „sekundární mluvenost“; a možná bychom se mohli spokojit s tím, že tu v souladu s uměleckým záměrem spisovatele, v jím formované konstela-

ci a výběru proniká do psaného uměleckého textu mluvenost, soubor charakteristik běžných, každodenních, spontánních, nepřipravených komunikátů. Mluvenost je možno chápat jako komplexní kvalitu, zasahující texty, komunikáty, diskurzy; přitom není třeba řešit, zda jde např. o „mluvený styl“ (Enkvist 1994 rozlišuje styl mluvený a psaný) nebo „mluvený jazyk“... Bez „hovorového stylu“ a různě chápáné „hovorovosti“ se tu zřejmě obejdeme; jak už bylo řečeno, je namístě zaměřit se ve sféře komunikace běžné i umělecké spíše na styly individuální a singulární. Každodenní dialogy samozřejmě nejsou založeny na funkci či intenci estetické, bývá jim připisován styl „věcný“; ale možná nelze úplně vyloučit, že sféru běžné dorozumívání a uměleckou spojuje „styl iracionální“. (Srov. k tomu Orgoňová – Dolník 2010, s. 179–183.) Ostatně i podle Bachtina (1980, s. 33, 40) není možno ignorovat jazyk a styl běžné komunikace a orientovat se především na texty umělecké; vždyť přece „hranice mezi uměleckým a neuměleckým, mezi literaturou a neliteraturou apod. nestanovili bohové a nejsou tedy ani věčné...“ (Srov. k tomu i Orgoňová – Bohunicová 2018, s. 39.)

2. VYUŽITÍ RŮZNÝCH KÓDŮ (JAZYKŮ, VARIET) VE DVOU ČESKÝCH PRÓZÁCH

S takto naznačeným východiskem bych ráda přistoupila k analýze dvou nedávno vydaných próz českých autorek: Simona Bohatá vydala knihu *Klikař Beny* v roce 2021, Alice Horáčková román *Rozpůlený dům* v roce 2022. Budu se zabývat tím, jak v nich vypadá „stylizovaná spontánnost“ či „sekundární mluvenost“ (srov. např. i název článku P. Mareše, 2020, *Stylizace mluvenosti, neformálnosti, nespisovnosti*); a speciálně tím, jak se na této stylizaci podílí i vícejazyčnost. Půjde tedy o interjazykovou i intrajazykovou heterogenost, o zastoupení, prolínání, střídání odlišných kódů ve dvou českých prózách – ať už jsou těmito kódy jednotlivé přirozené jazyky (opět různě filtrované mluvenosti), nebo jednotlivé variety národního jazyka. Pokusím se přiblížit tomu, jak se výrazná vícejazyčnost (v díle A. Horáčkové) a výrazná nespisovnost (v podobě obecné češtiny a slangu – hlavně v próze S. Bohaté) podílí na singulárním stylu obou textů a na plnění funkcí vydělených K. Hausenblasem (opakovaně, naposledy 1995): funkce integrační, charakterizační + diferenciační, sémantické a estetické. Budu se tedy pohybovat v průniku sféry každodenní komunikace a sféry komunikace umělecké a všítat si toho, jak se v tomto průniku utváří styl literárního textu.

2.1 Alice Horáčková: *Rozpůlený dům*

Alice Horáčková napsala rozsáhlý „famílienromán“, k němuž ji inspirovala vlastní rozpůlená rodina. (Podtitul knihy také zní *Příběh sudetské rodiny*.) Její předkové žili v Sudetech (krkonošské Benecko, oblast mezi tehdy německým Vrchlabím a českou Jilemnicí) a po roce 1945 byla část jejich příbuzných odsunu-

ta, část zůstala v Čechách. Toto rodinné či rodové zázemí ji ideálně disponovalo k tomu, aby byla schopna podat mnohotvárnou jazykovou reflexi proměnlivého soužití Čechů a Němců v tomto regionu na pozadí historických událostí první poloviny 20. století. (Zároveň se její román vřazuje do kontextu dalších děl s tematikou „odsunu“, „vyhnání“ či „vysídlení“, tematikou, která je v současné době českými literáty hojně vyhledávána; srov. např. *Peníze od Hitlera* Radky Denemarkové, *Vyhnání Gerty Schnirch* Kateřiny Tučkové, prózu Jakuby Katalpy *Němci* aj.). V první části románu *Rozpůlený dům* sledujeme přirozený česko-německý etnický a jazykový průnik zhruba v první čtvrtině 20. století, do nástupu Hitlera a Henleina – postavy románu svou dvojdomost nijak nepocitují, soužití Čechů a Němců je tu bezproblémové:

- (1) „Dyť tady žijem všichni pohromadě, ty nebo ty, nahoře se říká u Čechů, dole u Němců (...),“ drmolila Málka. Byla taky Němka, ale myslela si, že k životu na horách je třeba víc než jeden jazyk a jedno nacionále, a kdyby to bylo na ní, zrušila by národnosti a v úředních lejtrestech zavedla kolonku horal, to je za všechno. Taky bůhví, jak to s jejím rodem bylo, chvíli se psali Zinneckerovi a chvíli Cinekrovi, to podle toho, jak to farář slyšel a jak se mu chtělo. (28)²
- (2) „Dyť já se ráno probudím jako Čech a večír do postele lezu jako Němec!“ (35)
- (3) Na Sibiři Emil zjistil, že má německé jméno a české srdce... (116)

O harmonické koexistenci obou etnik svědčí např. i dobromyslná česká adaptace německých jmen (*Buchberger – Půlpetr, Nüsser – Niseráček*). V období pozdějším se ovšem pod vlivem politického vývoje vyjevuje napětí mezi Čechy a Němci (do té doby skryté, latentní, neuvědomované), vztahy mezi rodinami i uvnitř rodin (mezi jednotlivými postavami) se komplikují. Postupně dochází až k ostrým konfliktům, na jejichž formování se výrazně podílí jazyková instrumentace textu; už není lhostejné, kdo a kdy mluví česky nebo německy...

Než přikročím k vlastní analýze vícejazyčného a více kódového textu Alice Horáčkové, pokládám za vhodné reprodukovat převážnou část ediční poznámky, v níž sama autorka zaujímá stanovisko k tomu, jak ve svém českém textu zachází s němčinou. Zdá se, že germanismy dělí na „výrazy cizojazyčné“ (tj. citátové), „počeštěnou němčinu“ a „slova v češtině zdomácnělá“. Dále bude asi zjevné, že vést hranici mezi výrazy citátovými (psanými kurzivou) a „zdomácnělými“ je značně obtížné.

Cizojazyčné výrazy v textu zvýrazňujeme kurzivou, a to i v případě, že se jedná o počeštěnou němčinu (například *ortsgrupp*a, *fortšrift* nebo *kennkarta*). Výjimkou jsou místní názvy (Sudetengau, Hohenelbe) či slova v češtině zdomácnělá (*gestapo*, *luft*, *befel*). Máme za to, že germanismy odrážejí život v česko-německé vesnici

² Při analýze textu A. Horáčkové (a později S. Bohaté) odkazuji na stránky ve vydání uvedeném na konci článku.

i přirozené prolínání němčiny do češtiny, a to i v předválečném období. Po záboru Sudet tyto tendence ještě zesílily vzhledem k tomu, že komunikace s úřady probíhala v němčině. (...) Němčina ani po desítkách let nevymizela z jazyka starousedlíků, s nimiž jsem o té době mluvila: stále vzpomínali, jak chodili na *landrát* a vyřizovali si záležitosti na *arbaftsamtu*. (569)

Při rozboru (převážně) česko-německé vícejazyčnosti v próze A. Horáckové se budu opírat o výsledky největšího českého odborníka na tuto problematiku Petra Mareše, autora monografií „*Also: nazdar!*“ *Aspekty textové vícejazyčnosti* (2003) a *Nejen jazykem českým. Studie o vícejazyčnosti v literatuře* (2012). P. Mareš se svými četnými analýzami dobral precizního rozlišování forem a funkcí vícejazyčnosti: mezi formami rozlišil prezenci, evokaci, signalizaci, deformaci, oscilaci, hybridizaci nebo interferenci; mezi funkcemi pak mj. funkci národnostně zařazovací, charakterizační, atmosférotvornou, hodnotovou či dějotvornou. Všechny tyto formy a funkce jsou v textu A. Horáckové využity, navíc někdy dochází i k jejich propojování a směšování.

2.1.1 V českém textu se setkáváme s čistou, nijak nedeformovanou, víceméně citátovou přítomností němčiny:

- (4) „*Halt die Fresse!*“ okřikl ho Úpák... (227)
- (5) „*Hier ist Deutschland!*“ vyštěkl jeden z vojáků... (243)

Prezence němčiny je většinou vázána na dobové reálie, na pojmenování německých institucí jako *Gefolgschaftsführer*, *HJ-Streifendienst*, *Oberschule für Jungen*, *Berg- und Hüttenwerken*, *Zwangsarbeit*, *Sicherheitsdienst*, *Luftwaffe*, *Landgericht*. Srov. také ukázkou, na níž (ale i na řadě dalších) je možno sledovat, jak se oficiální německá pojmenování usazují v česko-německém prostředí a v tomto procesu ztrácí počáteční velká písmena:

- (6) Vincek založil společně se strýcem Liboriem *ortsgrupp*. Byla to pobočka nového kulturního spolku *Deutscher Kulturverband*, jehož hlavním posláním bylo chránit německví všude tam, kde bylo ohrožené. (...) Brzo bude mít půl milionu členů a téměř tři tisíce dalších *ortsgrupp*. Na první schůzi *kulturverbandu* přišlo patnáct lidí... (157)

2.1.2 Někdy se užívání cizího jazyka evokuje prostřednictvím příznačných výrazů, které mohou příslušný jazyk názorně zastupovat (např. německých výrazů dobře známých i Čechům). V próze A. Horáckové jsou to např. výrazy kontaktové povahy (*Grüß Gott*, *na ja*, *na gut*, *Mensch*, *mein lieber*, *ich sag dir*, *komm her*) nebo ustálená spojení a rčení (*einmal ist keinmal*, *viel zu viel*...):

- (7) „*Na, komm her*, porichtuješ to tady za mě,“ nařídila chlapci. (25)
- (8) „*Jen nech jít Emilka, mein lieber.*“ (16)
- (9) Hospodo, ještě mi nalijte, *einmal ist keinmal*, pít se musí... (142)

V právě uvedených případech se evokace týká promluv mluvčích, kteří ovládají oba jazyky. Ještě výraznější funkci má ovšem tento typ vícejazyčnosti tam, kde je jednotlivými německými výrazy naznačována promluva v němčině u Němců, kteří češtinu neovládají:

- (10) „Ty moc dobře víš, co jsi udělal, *du tschechische Sau!*“ (...) *Die Schlüssel!*“ zařval Schönke. (307)
- (11) „*Na gut*, jak chcete! A já měl podezření na *unseren kleinen Adalbert!* (...) *Nein, meine lieben Jungen*, tady to skutečně není hezké...“ (330)
- (12) „... Ale musel bys přijet hned, *sofort!* Zvládneš to? Jo? No tak *wunderbar! Bis bald!*“ (307)

2.1.3 U bilingvních mluvčích dochází nezřídka ke střídání kódů, jejich promluvy oscilují mezi češtinou a němčinou:

- (13) „Tady kluci tvrdí, že se střílelo. Jsou to *zeugen*,“ řekl Gottstein (...) „Tebe se nikdo na nic neptal, *du* český pes! (...) Já jsem odtěd’ *bürgermeister Gottstein, klar?*“ (249)
- (14) „Ty a ta tvoje *vorsichtigkeit*. Jednou by ses měl rozšoupnout...“ (197)
- (15) „Když projedem, tak to celý *ganz einfach*. Monarchie *kaput*.“ (80)

2.1.4 Jazyk, kterého postavy v *Rozpůleném domě* užívají, je někdy signalizován, případně i charakterizován metajazykovým vyjádřením. To je ve většině následujících ukázek (17–19) spojeno se střídáním kódů nebo s evokací promluvy v němčině:

- (16) „*Lassen sie mich los, bitte, bitte!*“ křičela dívka perfektní němčinou... (258)
- (17) „*Mensch*, to ziráš, co?“ kopl ho pod stolem Konrád, vytáhlý kluk v nažehlených kraťasech, co neustále míchal češtinu s němčinou. (163)
- (18) „*Die Waffen!*“ opakoval Gottstein. „Máme informace, že *jemand* střílet po *unseren Jungen*,“ přešel do lámané češtiny, i když česky mluvil líp než německy. (248)
- (19) Schönke vrazil do dveří a zařval: „*Wo ist sie?* Tak kde je?“ „Kdo?“ řekl klidně Kubát. „*Die Tochter!*“ „A která? Dcery mám dvě,“ mluvil na něj Kubát česky. „Jen se nedělej! Tu nemocnou!“ řval Schönke německy... (347)

2.1.5 V dosud uváděných ukázkách jsme mohli pozorovat korektní grafický zápis německých výrazů (pouze s výjimkou chybějících velkých písmen na začátku substantiv v ukázkách 13, 14). V promluvách Čechů, kteří se od němčiny více či méně distancují, se objeví i záznam výslovnosti, fonetizující přepis:

- (20) „Jó, tak už víme, jak vypadá pověstná německá *špárzamlaj!*“ (180)
- (21) „*Frajlajn, dojč?*“ zeptal se muž... (481)

Na slově *Führer/führer/firer* v následující ukázce (22) můžeme sledovat pohyb mezi korektní podobou (v německém citátovém kontextu), podobou s malým počátečním písmenem (v promluvě českého Němce) a fonetizujícím přepisem použitým v řeči českého mluvčího:

- (22) ... za rohem se ozval řev: *Unser Führer macht uns frei, von der Tschechoslowakei! Sieg heil! Sieg heil!* (222)
 „A žádněj *ángst*, kdyby něco, *führer* se o tebe postará...“ (213)
 „Jen ať si jdou Němci s tím svým *firerem* do háje...“ (232)

2.1.6 Postavy Čechů v románu ale většinou němčinu dobře ovládají, nedochází k jejímu komolení. Naproti tomu u postav, jejichž mateřštinou je němčina, dochází zhusta k deformacím češtiny, a to v projevech psaných i mluvených: píší nebo vyslovují p místo b (ukázka 23), z místo s, ž místo š (24), c místo z (25), f místo v, rš místo ř (26, 27, 28), chybují v psaní i/y (24) a užívají charakteristických infinitivů místo náležitých slovesných tvarů:

- (23) Dopis Anežky Zdence: „Promiň, že jsem s tebou po kostele nemluvila. Teď bych ti to vysvětlila, ale bojím se těch chyp.“ Anežka, Němka vytržená z česko-německého prostředí, navíc dopis české přítelkyni nepodepsala „Anežka“, ale „Agnes“. (86)
 (24) Dopis Vincka Zdence: „Zdenko, nedělej prozím velká rozhodnutí. Možná budu doma dřív, než čekáš. (...) nebavý mě to (...) děkuju za nový den...“ (108)
 (25) ... svou špatnou češtinou zařval: „Prrozím rrocejít se!“ (394)
 (26) „A možná že fy moc dobrše znát je... A možná na to pršijít právě tady... Nefidět někdo z fás poderšelýho? No tak, nebát, odměna fás nemine.“ (42)
 (27) „*Gnädige* slečna, fás není potřeba. Je to *fertig*...“ (61)
 (28) Velitel pohlednici otočil a začal ji předčítat nebo se o to aspoň pokoušel: slovo *nemluvíme* znělo jako *nemlu-fime* a *viděli* jako *fide-li* a *tvůj* jako *tfuj*... (330)

2.1.7 Další typ interference němčiny a češtiny pak představuje výskyt hybridních výrazů, kdy jsou k německým základům připojovány české koncovky, české syntaktické konstrukce jsou obsazovány německými výrazy, nebo jsou německé konstrukce přenášeny do češtiny:

- (29) „... tatínek furt *arbajtuje* v Prajzu, aby nás uživil... (27)
 (30) ... bude mít s *libesrolema* utrum... (29)
 (31) *Herr Kommandant* a *Frau Kommandantová* (504)
 (32) ... nosili krosny na zádech (...) z Úpy až na Sněžku, *echt koppenträgermajstři*... (473)
 (33) ... každý se rozjel svým směrem, jak bylo *verabredet*... (228)
 (34) „Slíbíš ty, že to dáš mámě?“ (83)

2.1.8 Dosavadní ukázky už bezpochyby přesvědčivě ilustrují masivní průnik němčiny do českého textu, který klade nemalé nároky na adresáta textu, tj. českého čtenáře. Zdálo by se, že autorka svého adresáta opravdu nešetří; na druhé straně mu však na mnoha místech vychází vstříc zdvojením některých výrazů nebo i rozsáhlejších vyjádření, jejich uváděním v češtině i v němčině. Tato zdvojení přitom mohou být různě tvarována – co do pořadí obou jazyků i co do zapojení těchto „překladů“ do dialogu postav:

- (35) „... žije tady kousek v Dessendorfu.“ „V Desné?“ (94)
- (36) Pro Němce tohle nebyl den radosti, ale smutku, *ein Trauertag*. (123)
- (37) ... v hlavě jí vířil německý obrat, který často slýchala, je to celé *zum Kotzen*, k zblití. (153)
- (38) Nikdo nemohl říci, že by snad Vincek nebyl statečný, *tapfer*, nebo že by nebyl *treu*, věrný. (464)
- (39) „*Na und* tady dole bude naše prodejna,“ ukázal Konrád na menší budovu, „a támhle *schneideraum!* *Papa*, jak se to řekne česky?“ „Strážna,“ řekl Hanz. (165)
- (40) „... seberem mu majetek. Nebo půjde rovnou do *KáCet*, *klar?*“ „Co je to *KáCet?*“ zeptal se svaloun Franz a Gottstein protočil oči: „*Lieber Franzi*, to je koncentrák.“ (211)
- (41) ... oba zpívali (...), nejdřív česky, Běží liška k Táboru, nese pytel zázvoru, pak německy, *Läuft ein Fuchs zum Tabor hin, hat ein Sack und Ingwer drin*, byla to stejná melodie, slova měla podobný význam, ale kdoví proč to v němčině znělo úplně jinak. (164)

2.1.9 Daleko méně častý je v próze A. Horáckové způsob formování víceznačnosti, kdy s ohledem na čtenářský komfort uvádí překlad (z němčiny do češtiny) v poznámce pod čarou:

- (42) *Verzeichniss von den bekanntesten Persönlichkeiten, welche von jeher das Deutschtum stark bekämpft haben.*
Seznam nejznámějších osobností, které odjakživa ostře bojovaly proti němectví. (244)

2.1.10 Ještě se krátce vrátím k ediční poznámce autorky A. Horáckové, kterou jsem zařadila výše do úvodu článku; autorka v ní vysvětluje, jak ve svém textu zvýrazňuje kurzivou cizojazyčné (tj. německé) výrazy, a to i v případě, že jde o „počeštěnou němčinu“, zatímco „slova v češtině zdomácnělá“ nijak nevyznačuje. V množství dosud vybraných ukázek bylo možno dostatečně sledovat autorčino využívání kurzivy; nyní ještě připojuji ilustrativní výběr germanismů (slov nebo ustálených spojení), které A. Horácková kurzivou nevyznačila:

- (43) štamgasti, štych, šláftruňk, štangle, špacírovat, špás, štrapáce, šlapcuk, šprechtit, šmakovat, šponovat, koštuje, kumšt, kšeft, frajštunda, inšpekce,

fotr, helfnout, krafat, přeshaltovat, porichtovat, luft, famílie, óbrfamílie, óbrlágr, lautr, imrvére, ajncvaj, majlant, tepich, muzicírmistr, cálovat, minule to bylo knap, holt, rajch, metálmajstr, vachmajstr, cuchthauz, háknkrajc, heftlink, šejdrem, heftovat se do něčeho, lautr žádnej, dej si majzla, nemá o tom ánunk, má v merku šamstra, já to dostal befelem, koukej se pakovat, jste úplně durch, v tomhle punktu teda recht nemáš

2.1.11 Za okrajovou zmínku snad stojí i to, že v románu zasazeném do prostředí severních Sudet vystupují i postavy, jejichž mateřštinou je polština; ta je evokována např. příznačným výrazem *bardzo*, vkládaným do českého kontextu spolu s výrazy německými. Zcela výjimečně sem vír válečného dění přináší i Slováky a slovenštinu.

- (44) „*To jest bardzo pěkná Fräulein*,“ pronášel s úklonou... (333)
- (45) „*Schau mal*, jak má *bardzo* fajnový kožuch.“ (369)
- (46) „Pro *Boga* jeho!“ spráskl ruce Rudi (...) „*Bardzo spät*,“ ukázal Rudi na hodiny... (389)
- (47) Wolfíček *bardzo gut*. (392)
- (48) „*Schwester?*“ „Ne, sestra nejsem (...) jsem jeho manželka.“ „Manželka? *Frau?*“ (...) „*Díky Bogu, že jest manželka!*“ (...) „Protože *nie jest* manželka, tak já se zamilovat. *Sofort*.“ (361)
- (49) „*Boha, čo tak pozeráte? Wir sind frei!*“ řekla nakonec jedna z nich... (521)

2.1.12 U postav z *Rozpůleného domu*, rázovitých horalů z Benecka a okolí, se samozřejmě nedá očekávat, že by při svých rozhovorech užívaly spisovnou češtinu. Pro jejich každodenní dialogy (vedené asi nejčastěji v rodinném prostředí nebo v hospodě) zvolila autorka převážně obecnou češtinu – a jsou to promluvy jadrné, obsahující četné expresivní výrazy nebo vulgarismy. Některé z postav se i po záboru Sudet a v období silícího tlaku Němců v neblahém protektorátním období houževnatě držely svého češství a češtiny; u těch nepřekvapuje jazyková instrumentace, jakou můžeme pozorovat třeba v rozhovoru učitele Tomka s dalším českým „heftlinkem“ v německé káznici, řezníkem z Lomnice (ukázka 50) nebo v dialogu „chraplavého Ludvíka“ s „Vrchlabákem Landou“ (51):

- (50) „Jó, učitelský, ty se poznaj, já na todle fištrón nemám (...) Čoveče, učitelskej, seš tam? Skopčáci zas krvácej, ustupujou u Charkova (...) Jo a ještě něco, přes tohle vokno můžem klidně hrát i šachy...“
„Ale já žádný nemám.“
„Ty vosle, nemáš, udělaš! (...) Schraštíš pár koženejch odřezků, jo? Imrvére něco párame...“ (412)
- (51) „Kráť jsi mi čmajznul, ty parchante! Myslíš, že když jsem starej, tak si to nepamatuju? Jak si sem nakráčel v tý smradlavý uniformě?“
„Já to dostal befelem, ať sem jdu prodávat, jinak bysem nešel. A víš co? Já tady taky nemusím bejt...“ (524)

(Přepis obecné češtiny by jistě mohl být důslednější, např. *eště* místo *ještě*, *du* místo *jdu*; v jediné replice se objevuje *si*, ale také *jsi*, *jsem*. Jde ale o stylizaci dialogu v umělecké próze, nikoli o transkript autentického rozhovoru pro vědecké účely.)

Přesvědčenou Češkou a propagátorkou češtiny je po celou dobu i hlavní ženská postava románu Zdenka; obecná čeština je použita pro všechny její dialogické repliky, ale i její myšlenky a úvahy, prezentované formou polopřímé řeči, jsou založeny na tvarosloví obecné češtiny:

- (52) Hajnýmu v Branný vyrubali školku (...) tam, kde se den předtím vypínaly krásný smrčky, koukaly do nebe koláčky malejch pařezů (...) a hajnej měl pocit, jako by odevšad slyšel zlomyslný smích... Anebo nedávno v Mřičný. Tam si pytláci počkali na horlivýho adjunkta (...) museli bejt tři nebo čtyři... (38)

Volba obecné češtiny se ovšem vztahuje i na promluvy postav německého původu, které už v době poměrně poklidného soužití s Čechy v domovské obci inklinovaly spíše k německé konfesi a k němčině a za „příznivých“ podmínek po nástupu Hitlera a Henleina se aktivně ztotožnily s německou říší. Týká se to bratrů Hollmannových, zejména Hanze a Vincka. Jejich promluvy jsou v českém textu samozřejmě předkládány v češtině, ale v období, kdy se oba výrazně proříšsky exponují (nacista a arizátor Hanz se dokonce stává přítelem R. Heydricha a jeho rodiny), bychom možná v jejich dialogických replikách i v úvahách prezentovaných v polopřímé řeči očekávali méně obecné češtiny a více evokací němčiny, než jak to vidíme např. v rozhovoru Hanze s jeho bratrem (53) nebo ve vzrušených úvahách Vinckových (54). Nicméně, jiný kód než obecnou češtinu si tu asi těžko dokážeme představit:

- (53) „Pročs mi to neřek dřív? (...) Jo tak tobě to nepřišlo důležitý? (...) Heleď, brácha, tak sem teda zjišťoval, co všechno se o tý tvý Rusandě ví.“ (277)
(54) ... kdo sem toho blbce zas poslal? Ten má bejt rád, že teď nedřepí v lochu v Jičíně, dyť měl kliku, že byl přespolňák a že ho Pfeiffer po minulým přepadení nepoznal... (226)

Ještě snad dodejme, že obecnou češtinou je vyjadřování postav v celém románu vskutku mimořádně nasyceno, s využitím všech příznačných jevů tvaroslovných a hláskoslovných včetně těch, které už ze současné obecné češtiny více či méně ustupují. K tomu přistupují hojné expresivní prostředky lexikální a také konstrukce syntaktické, příznačné pro mluvenou češtinu, z nichž uvedu aspoň redukované (jednoslabičné) nepřízvučné začátky výpovědi a dialogických replik (srov. Hoffmannová – Richterová 2019). V ukázkách (55) a (56) už vynechávám výše zmíněné germanismy:

- (55) votvírat, vohřejvat, vokno, vosel, ouzký, s outěžkem, prej, bejt, porát, sject, lidi toho nakendaj, furt tam frčej, ted'konc, nejvejš, pozdějc, levnějc, lepčejší, tady je lidu; chmatat, courat se, štěkna, dáš mi hubana
 (56) ti říkám, pojď sem; si piš; si mu to řekni sám; se nediv; by ses divil

2.1.13 Jako znalkyně severovýchodočeského regionu, v němž se děj jejího románu odehrává, nemohla ovšem A. Horáčková opomenout ani další varietu češtiny pro tento region charakteristickou, totiž místní nářečí. Jeho nositelem je především postava pantáty Honců, který téměř všechny své repliky začíná oslovením „čejče“ (57, 58); ale i některé postavy další, srov. např. repliku posla Jindřiška (59). Pod č. (60) pak přidávám ještě pár vybraných prvků místního dialektu:

- (57) „Čejče, to si vyprošuju, abyste do mě takle herčel!“ (62)
 (58) „Čejče, ty máš teda fištrón! Jenom takhle kňafat bys neměl, kluku infámská (...) s těmahle rozumama na mě nechod' (...) dyť všechno je lepší než to naše benožení...“ (27)
 (59) „Tudlencto sem už jednou viděl (...) To sem byl eště malý pivo a naše bába poudala: z toho prauda nebude nic kalýho!“ (207)
 (60) došli jen dolů do Vrchlábe, z Vrchlábe, ty nejlepší z Kérkonoš, kňoubavej Emil, ze smerkovejch šišek, to vám poudám, nepoudejte; pěkný d'ůče se nesmí zmrcasit do toho nepravýho

2.2 Simona Bohatá: *Klikař Beny*

S Alicí Horáčkovou a s množstvím postav jejího románu jsme se pohybovali v Sudetech, v pohraničním území Čech, v první polovině 20. století. Simona Bohatá situovala děj svého románu *Klikař Beny* sice do centra Čech, do metropole, ale přitom na pražskou periférii (Jarov, oblast mezi Žižkovem a Vysočany, také bývalá dělnická „kolonka“ Čína a kolonie Kotlaska) v 80. letech minulého století. Historický i lokální rozměr obou próz se tedy značně liší, a s tím souvisí i odlišný rozměr sociální: u Horáčkové drsní horalé, chudí vesničané, ale přece jen s všedním rodinným životem a vztahovými problémy, do nichž zasahují navíc proměňující se relace česko-německé; u Bohaté bizarní postavy „sociálně vyloučené“, fluktuanti, lidé s fiktivním zaměstnáním, prostitutky, hrabalovští provozovatelé sběrných surovin – tedy postavy protloukající se jak se dalo v době, kdy nebylo možné reálně figurovat jako bezdomovec nebo nezaměstnaný. U *Rozpůleného domu* byla neobvyčejně rozvinutá a zajímavá vícejazyčnost, využití jednotlivých variet češtiny bylo méně nápadné; u *Klikaře Benyho* je tomu právě naopak, o analytickou pozornost si tu říká práce autorky s „literární mluveností“ či „literární nespisovností“ (Krčmová 2000), stylizace řeči (i myšlení) postav prostřednictvím obecné češtiny, slangu, expresivního lexika.

2.2.1 Pokud jde o hláskosloví a tvarosloví, asi nenajdeme žádný příznačný jev obecné češtiny, který by u Benyho a ostatních postav nebyl hojně zastoupen. Nelze si nevšimnout např. vysoké frekvence protetického *v-*, o němž se už dlouho soudí, že z češtiny ustupuje (srov. Chromý 2017). Kromě zájmena *von* (*to je vono, von nevot-*

víral, von si rozbil hlavu vo šutr, von byl vochrnutej, vono je někdy dobrý dát si vodstup), či předložky, ale i předpony *vod* (*vod* vojáků, *vod* tý doby, *vodnes*, každýho *vod* sebe *vodežene*, *vodvezli* ji, *to je vodhalení*, *máte vodhad*, *byl sem vodvedenej*, *vodtáhne* ho, *má vodpíchnuto*, *vodbory se za něho postavily*) lze uvést i množství dalších příkladů: *vožralej*, *máš voko*, *byla vomdlelá*, *vocas*, *votravuje*, *bude se tu vometat*, *vobjednal si mě*, *votočil se*, *to ses votrkal*, *nevorganizuj*, *votevřený vokno*, *byl votrávenej*, *já to du kapku vomrknout*, *to bylo vo prsa*, *vobřad*, *vokap*, *vopičák*, *mluvili s nima jak s votrokama*; také *vocad'*, *vocud'*, *votamtad'*, *vodkad'*; a protetické v- najdeme i u pražských toponym (*na Vohradu*, *na Volšana*). Do psaného textu je přenášena výslovnost *méno*, *céra*, *sedum*, *vosum*, *pudu*, *přid'*. K četbě chlapce Víťana se vztahují *májovky* a *Rybana*. Krácení vokálu nacházíme u 1. osoby přezenta sloves jako *vím*, *musím*, *radím ti*, *najím se*, *stavím se*, ale také u výrazů *není*, *řikám ti*, *podívej se*. Obecně české *-ej-* místo *-ý-* je rovněž na svém místě (*bejt*, *vejlet*, *vejplata*, *do zálohy zbejval celej tejden*).

2.2.2 Z tvarosloví obecné češtiny je v popředí redukce (vynechání koncového *-l*) ve 3. osobě singuláru minulého času, která je provedena snad zcela důsledně: *táh* (*vytáh*, *přítáh*), *nakop*, *houk*, *krad*, *zved*, *hvízd*, *řek*, *moh*, *nezbbl*, *máv rukou*, *kejv na pozdrav*, *upad*, *hráb*, *nechyt*, *zmáček*, *vyvlik se*, *proflák*, *vzdych*, *nepřetrh se*, *zmák to*, *kvák*, *vyštěk*, *odemk*, *ušklíb se* – a bylo by možno pokračovat s mnoha dalšími slovesy. Redukována je pravidelně i koncovka 3. osoby plurálu přezenta (typ *padaj*, *přikrejvaj*). Dalším častým tvarem je *bysem*: *já bysem radši toho manipulanta*; *tak teda já bysem to zkusil*; *potřeboval bysem někoho*, *kdo nám to nafotí*. U přísloví je možno uvést zakončení typu *ted'konc*, *pozdějc*, *brzejc*. Další typické obecněčeské koncovky substantiv, adjektiv, sloves ani není třeba zmiňovat, srov. aspoň:

- (61) ... somrák v roztrhaným hacafraku, šedivej ksicht s pozornejma, pátravejma očima a koudel spečenejch mastnejch vlasů... (72)
- (62) ... švalo ho, že by Mojmir měl bejt na Štědrej den upíchnutej sám ve vymrzlym vagonu... (230)
- (63) „Tak podívej, mladej (...) Volali mi ze skladu, že ses tam včera votočil sotva dvakrát a prej ať du do prdele s takovejma kádrama. (...) Já nejsem zvědavej, aby na mě každej hejpoček hulákal jak na malýho jardu jen kvůli tomu, že se druhej hejpoček rozhod místo práce lítat po venku a fotit kde co, jako by byl vod novin (...) Hele, mladej, mně je vcelku putna, kolikrát se kdo votočí v nějakým skladu, dokavád se na mě skrze to něrve. To nemám rád, to ti říkám rovnou. Takže ti radim, dej si majzla a nepřeser to tady.“ (94–95)

2.2.3 Poslední ukázky už nasměrovaly naši pozornost ke slovní zásobě společenských párií vystupujících v próze S. Bohaté. Z nepřeborného množství výrazů slangových a expresivních uvedu opět aspoň malý výběr. Nabízela by se tu úvaha o dobové podmíněnosti slangových výrazů, jejichž užívání se v čase rychle proměňuje; některé jsou nadčasové (třeba *fotr*, *čokl*, *cígo*, *lahváče* aj.), jiné označují dobo-

vé realie (*sámoška, jézedáci*).³ Upoutat nás může třeba *přizdisráč, dávalína* nebo *kriplkára* (= invalidní vozík). Vyskytují se i výrazy jako *čórka, čórovat*, které bývají řazeny spíše k argotu. Některé další výrazy:

- (64) bráchanec, vágus, somrák, vekslák, semetrika, šlapka, ksindl, felčar, žabikuch, megera, sígr, bugr, brajgl, bengál, šrumec, pazoura, mundúr, matroš, fláknout, zmerčit, tlemit se, zdekovat se, zhaftnout, šlohnout, čajznout/čmajznout, remcat, šmelit, šmitec, štígro, funus, krchov, telka, dýško, tajňačka, brigoška, gramec, voprúz, ceres, jasan, vypatlanej dělňas, flastr (= trest), vejšky (= vysokoškoláci)

2.2.4 Součástí neformálního a expresivního vyjadřování jsou také kontaktní výrazy, zvláště pozdravy jako *nazdáár, zdarec, těpic, těbůh, maucta*. Časté oslovení je *kámo*. Pozdravy mají i redukovanou podobu: *hoj, brej den, brý ráno, brou, na-shle*. K této skupině je možno přiřadit ještě *sim vás, no neke, týjo, děkan, jasan*.

2.2.5 Promluvy i myšlenky všech postav jsou samozřejmě mimořádně nasyceny i vulgarismy, zejména těmi nejběžnějšími; jejich výčet tu asi není třeba podávat, uvedu pro ilustraci aspoň několik ukázek:

- (65) Jak je Julka zná, je pro ně fakan, zmetek, hajzl, celá máma a líněj cajk. (84)
(66) „Kurva, zavolejte sanitku. Do hajzlu, hněte sebou, vy idioti.“ (134)
(67) Luďan necouvne, protože by to prosral na plný čáře. Jenže ani on nemůže cuknout, protože by si to posral sám u sebe. Do prdele, to je teda dilemma, pomyslel si (...) tomu sráči zkurvenýmu neunikne. (215)
(68) „No jo, vole, kdyby aspoň seděl za rozkrádačku, vole, ale chycenej na čáře, to je nejvíc zkurvená smůla, vole...“ Venca se odmlčel.
„Vim taky. Nejvíc mě sere, že fotr na nás sral a já eště vodseru, že ho čapli, to je fakt zkurvený, tohleto...“ Rudla típ zbytek lípy... (10)

2.2.6 Děj prózy S. Bohatého se sice odehrává v prostředí ryze českém, v promluvách postav však zaznamenáváme množství germanismů. Tady se nabízí otázka, nakolik jsou germanismy v češtině především součástí vyjadřování slangového a expresivního (o tom jistě není pochyb, přidat by se mohly i profesionalismy) a nakolik se v sociolektech tohoto typu vyskytovaly před čtyřiceti lety více než v době současné. Opět aspoň malý výběr z bohatého materiálu:

- (69) špérovat, špekulovat, špajz, šprajcnout se, štreka, šrajtofle, šprechtit, šturmovat, šíbovat, štemplovat, špášovat, šlus, šmírák, šmírovat, kunšaft, verk, cajk, vercajk, gábl, rýgl, cimra, famílie, fajrunk, heftovat, pucovat, rychtovat, futrovat, sichr, nýmand, imrvére, nemlich, sofort, mít recht, mít ajfř, mít v merku, mít to v rychtyku, dává si majzla, nebyla štonc (!)

³ Ke „slangismům, které se pasivizovaly v podobě historismů“ srov. Z. Popovičová Sedláčková (2013, s. 29).

2.2.7 K frazémům, které byly právě uvedeny mezi germanismy, je možno přidat frazémy další (opět slangové povahy), např.:

- (70) bejt v háku, bylo mu šoufl, vzít kramle, dělat si šoufky, je mu to šumák, je to v čudu, má kulový, dát si voraz, mít utrum, chytne ho rapl, je blbá jak pučtok⁴

Další dimenzí frazeologie z příběhu situovaného do první poloviny normalizačních 80. let jsou pak příznačné dobové fráze, které Beny a ostatní postavy románu ironizují, zesměšňují, parodují:

- (71) „Rozhodně je to nekalý živel vyhýbající se poctivé práci,“ parodoval debílka, kterýho nedávno slyšeli v rádiu. (299)
(72) „Staré a nepotřebné ustupuje, aby se mohla budovat nová a jasná budoucnost,“ zadeklamoval hostinský... (114)
(73) „... vykopli ho do starobince. Jako že nemůžou dopustit, aby v socialistickém zřízení trádal starý člověk.“ (265)
(74) „Už chápu, proč tomu soudruzi říkaj voběživo. Furt to vode mě běží a nikdy to nedohonim...“ (322)

Dále např. *společenskéj zájem tomu soudruzi říkaj; aby mu nepřišli k náhradě škodu na socialistickým majetku; těbůh, stachanovče; aj.*

2.2.8 Autorka S. Bohatá tedy užívá při stylizaci promluv svých postav – kromě hláskoslovných a tvaroslovných rysů obecné češtiny – také výrazně kolokviálního lexika. A ze syntaktických charakteristik mluvené češtiny (srov. Hoffmannová et al. 2019) vybírá i ona jev zmíněný už výše u A. Horáckové – redukované (jednoslabičné) začátky výpovědí a replik; jev, který je zřejmě pro mluvenou češtinu natolik příznačný, že ho při modelování běžných dialogů svých postav využívá řada současných českých prozaiků a dramatiků. Frekvence tohoto prostředku v *Klíkaři Benym* je nápadná, mimořádně vysoká:

- (75) sem si to zjistil, sem přines sběr, sem mu řek, sem ti říkal, sem si jen myslel, sem ho tam viděl; se zeptám bráchy, se mu taky vyhejbá, se z toho neposerem, se nezlobte, se nebojím, se nenech prosit, se nám směje; si pište, si jen vezmu kabát, si to dokážu představit, si tykáme, ne?; sme vás ani nemohli najít; ti už nikdy nebudu věřit
(76) „Se uklidněte laskavě, jo?“ (83);
„Si myslíš, Julka, že nevím, že mi taháš drobný z kapsy?“ (85)
„Sem tam nikdy nebyl..., si to piš sám,“ uraženě odsek Vítan. „Se nečil, prostě jí napiš (...)“ řekl Beny. (219)

⁴ Skupiny výrazů slangových, vulgarismů, germanismů, frazémů zde od sebe není možno ostře oddělit.

2.2.9 Na dosud charakterizované kolokviální češtině založila S. Bohatá promluvy (i myšlenky) většiny svých postav – Benyho, jeho bratra Vítana, jeho kamarádů, Julky, mistra z fabriky... Z této skupiny se vymyká několik okrajových postav vybavených specifickým idiolektem. U „cigošky“ Margity je nápadná redukce kvantitativy vokálů poukazující k lašskému regionu (77); postava opilce se vyznačuje přerývanou, zadržávající řečí (78):

(77) „Si blba, nebo co? Uvidi tě a nasere se na všechny (...) Neposluchej ji, nebudeš přece dělat kurvu, ne? Co dělám ja, je lepší. Ja mam tak šikovny prsty...“ (82–83)

(78) „Nono... no. Sem se ti pr...žišel přředs...tavit. Sem Ignác. To je méno, co? Ignác!!! (...) Ti řeknu, proč sem Ignác, vole... dědek byl Ignác, a když... dyž nejde vo pra...prachy, de vo hov... vo hovno. Všichni chtěli dědit, celá rodin...ka. A dyž sem se naro...rodil, udělali ze mě Ignáce, vole. Že dědka vobměkčej, chá... peš, vole?“ (221–222)

2.2.10 Na rozdíl od *Rozpůleného domu* je v příběhu z pražské periferie vícejazyčnost zastoupena jen minimálně. Vývoj česko-německých vztahů je reflektován ve vzpomínkách souseda Loupáčka na dětství, němčina je tu evokována pouze jménem *Sepp*:

(79) Po válce se s matkou vrátili, ale ne do stejny vesnice, zapíchli to až za Kvildou. „Někdo by si moh pamatovat, čí seš, Seppe, teda... Pepíku,“ řekla mu tenkrát matka. I když se hned po válce učila říkat mu po česku, Sepp jí furt lez na jazyk. „Musim si na to dát majzla,“ říkala a měla recht, bylo výhodný menovat se Pepa Loupáček, německý ména byly automaticky na seznamu vysídlovanejch... (122)

Výraznějším projevem vícejazyčnosti je deformovaná čeština Vietnamců („žabků“, „rákosníků“, „hočiminů“), s nimiž Beny ve fabrice čile „šmelí“, „čenžuje“:

(80) „Chój, Bený (...) nigdo není, fajn je to (...) tagjo, suhatka oukej? (...) nepovídej mi kačpale, už vim, sotoje (...) nebo ty si taky kačpal, hotovo dvaset,“ odsek ještě a Benymu bylo jasné, že Lua se chytá čeština jak hovno košile. „Jásně, Bený (...) poškej, tady maš, tohle vyzkus, dáme ti naše sígo...“ (289)

2.2.11 Vysokou míru „literární nespisovnosti“ v próze S. Bohaté jsem tu představila výběrově, ale i tak by se mohlo zdát, že vzhledem k této volbě jazykových prostředků text působí poněkud jednotvárně, monotónně. Tento dojem, kterým by román mohl působit na čtenáře, podle mého názoru autorka kompenzuje dvěma způsoby. První z nich se týká výstavby textu: S. Bohatá tu zajímavě střídá formy podání řeči a myšlení. Jednotlivé postavy (Beny, Vítan, Fabrikant, Hany, Julka, Růžena ad.) dominují jednotlivým kapitolám; vyprávění je sice založeno převážně na er-formě, ale kromě dialogů postav s replikami v přímé řeči je převažujícím narativním postu-

pem polopřímá řeč, tj. prostor pro myšlenky a úvahy postav, pro jejich reflexe událostí; ta je kombinována s neznačenou (nevlastní) přímou řečí i s řečí nepřímou, a mezi těmito postupy se přirozeně a uvolněně přechází:

- (81) Nikdy nepochopim, jak může bejt fotr tvůj syn, řek v duchu dědovi snad postý a poprvé ho napadlo, že ani sám děda to asi nechápal. To bys koukal, dědo (...) Škoda že už tu nejsi, moc rád bych ti to všechno ukázal. (33)
- (82) Fabrikanta napadlo (...) dát jí celej ročník Burdy. Bába celá rozkvetla a než vypadla, řekla Fabrikantovi, že ví, že sou to jen pomluvy – ale to víte, kontrolovat, to já musím, že jo. (295)
- (83) Růžena si to dobře pamatuje. Prej: ty zlodějská špindíro, okamžitě to vrať! (...) Strčila zprudka do Janákovy, zařvala: sežer si to, ty krávo! A dala se do běhu... (55)

2.2.12 Druhý způsob kompenzace nespoutané „literární mluvenosti“ spočívá v estetizaci textu založené na obrazném vyjadřování, ale zejména na četných, leckdy bohatě rozvinutých přirovnáních, která procházejí celým románem. Vybírám z nich pasáže týkající se světelných efektů působených slunečním svitem; a na závěr připouji jedno přirovnání méně poetické, jadrné, které nás vrací k výčtům expresiv a vulgarismů (89):

- (84) Pozoroval, jak slunce roluje zpátky poslední paprsky jak svinovací metr. (35)
- (85) Večer polykal poslední cáry červánků jako cukrovou vatu... (339)
- (86) Slunce namotalo zpátky poslední chudokrevnej paprsek. Nad skálu se natáh šedej škraloup soumraku a přines čas mezi dneškem a zejtrkem. Čas, kterej přicházel jako noční vrátnej pokaždý, když se Hany rozloučil... (103)
- (87) Slunce si odhrnulo mrak z čela a zprudka zasvítilo pod skálu. Plechová cedule mu vrátila paprsek, jako by s ním hrála ping-pong... (363)
- (88) Vítr trhal jako sbíječka těžký mračna a odkrejšoval modrou malbu nasvícenou nesmělejma paprskama. Byla ještě větší zima než ráno, ale modrý kusy nebe slibovaly, že jaro jednoho dne sekne se zimou na lopatky. (276)
- (89) Vzpomněl si, jak děda říkával, že by si v nóbl podniku připadal jako hovno mezi bledulema. Hovno mezi bledulema, to je přesný. (208)

3. ZÁVĚR

3.1 U obou výrazných děl současné české prózy jsem se zde zaměřila na to, jak se každodenní komunikace v rukou autorek transformuje v komunikaci uměleckou a jak se výsledek této transformace podílí na utváření singulárního stylu díla. Román A. Horáckové je dominantně založen na česko-německé vícejazyčnosti, která nabývá nejrůznějších forem a je organicky doplňována nespisovnými varietami češtiny. Pokud jde o funkce připisované vícejazyčnosti P. Marešem (2003), čeština i němčina tu plní funkci národnostně zařazovací (s historickým vývojem i s vývojem příběhů

beneckých rodin se tato funkce stupňuje a vyhraňuje), funkci atmosférotvornou (vytvořená atmosféra na konci vyprávění se diametrálně liší od počáteční atmosféry poklidného soužití Čechů a Němců), funkci charakterizační (charakter některých postav se formuje, resp. někdy spíše deformuje podle toho, k jakému jazyku se hlásí v určitých situacích), funkci dějotvornou (srov. např. peripetie boje o české školství v sudetské obci) i funkci hodnotovou (na hodnotové polarizaci spojené se stupňujícím se utiskováním Čechů a posléze s odsunem Němců se významně podílí i jazykové obsazení konfliktních komunikátů). Vícejazyčnost – byť jakkoliv diferencovaná – se tu bezpochyby účastní formování singulárního stylu celého románu, je tu činitelem integračním a pomáhá konstituovat smysl díla pro čtenáře, vyvažování tenze a detenze (podle F. Mika), neodbytně se vtírající úvahy o dějinné spravedlnosti či nenapravitelných křivdách; a je i výrazným nositelem sugestivního estetického působení románu. A charakterizační/diferenciační funkci v pojetí Hausenblasově můžeme vyvozovat i z toho, jak se obě zde interpretované prózy od sebe liší – mimo jiné právě tím, jak jedna z nich „stojí a padá“ s vícejazyčností, zatímco druhá je postavena na razantním využití zcela neformální mluvené češtiny, maximalizované kolo-kviálnosti, která přiléhavě charakterizuje postavy kolem „klikáře Benyho“; postavy povytce sympatické, statečně a originálně čelící sociálnímu „vyloučení“. (V obou prózách je položen velký důraz na individualitu postav, ale i na jejich příslušnost ke kolektivu, k různým seskupením rodinným i přátelským; bylo by možné budovat tu další interpretační linii na vztahu subjektivnosti a sociativnosti, výrazně odstíněné i jazykem.) Značně důsledné využití nespisovných variet češtiny se tu efektivně účastní budování specifické atmosféry, založené na konfliktech mezi byrokracií „reálného socialismu“ a lidskými hodnotami, kterých se přes všechna protivenství postavy díla S. Bohaté přidrží. Všednodenní komunikace se v obou dílech vtěluje do singulárního stylu uměleckého díla ve složitém zvrstvení, v průniku obou komunikačních sfér; ale domnívám se, že ke sledování tohoto stylotvorného dění opravdu nepotřebujeme žádný „hovorový styl“.

3.2 Na závěr bych ještě ráda poznamenala, že to není zdaleka poprvé, kdy se (a nejen já) zabývám literárními texty, které usilují o jazykovou a výrazovou autenticitu a o věrohodnou stylizaci přirozeného mluveného projevu na určitém místě, v určité době a v určitém prostředí. (Viz např. Mareš, 2016, a četné další autorovy práce.) Mohli bychom se ohlížet daleko zpět, třeba až ke Škvoreckého *Zbabělcům* a dalším českým kultovním textům. Někteří autoři zacházejí v tomto úsilí tak daleko, že text působí skoro jako naturalistický záznam jazykové reality. V próze Josefa Novotného *Alfa 62* (vydané r. 1991) bylo v popředí vyjadřování pražské mládeže, spíše nižší sociální vrstvy, která se v 60. letech 20. století shromažďovala v tanečních kavárnách, jakou byla mj. Alfa. (Srov. k tomu Hoffmannová, 1994.) V próze Radima Bártů *Poslední pomazlení* (vydané r. 2021) je to vyjadřování středoškoláků z malého českého města a děj se odehrává v 90. letech 20. století. (Srov. o tom Hoffmannová, 2023.) „Klikař Beny“ a další postavy románu S. Bohaté jsou (jak už bylo řečeno) se

svým vyjadřováním situovány na pražskou periferii počátku 80. let 20. století. Ve všech případech (a bylo by možno zmínit množství dalších českých próz i dramatických textů) autoři modelují vyjadřování svých postav s využitím obecné češtiny – i tady bychom mohli být na pochybách, zda její obraz odpovídá dobové situaci (např. frekvence protetického *v-* apod.). Subjekty jejich próz jsou ale hlavně nositeli slangu, resp. sociolektu mládeže; a při všem, co víme o dobové podmíněnosti a proměnlivosti sociálních dialektů, se asi nelze domnívat, že by čeští autoři dobovou mluvu příslušných sociálních skupin mládeže mohli zachycovat věrně. Všichni zmínění autoři sice v období, o kterém píší, skutečně byli v teenagerské věku; životopis S. Bohatého např. uvádí, že ji skutečně (jako její postavy) ovlivnila léta dospívání na pražském Žižkově... Na druhé straně mezi dobou, kam situují své příběhy, a dobou vydání jejich próz ve všech uvedených případech uplynulo několik desetiletí; nic nevíme (a ani není záhodno něco vědět) o tom, zda si jako teenageři pořizovali zápisky, psali deník, nahrávali komunikáty svých vrstevníků, nebo zda dobový slang zpětně rekonstruuji. Je třeba se důsledně držet toho, že jde vždy o literární stylizaci dobové komunikace, že jazyk je tu pouze jedním z komponentů celkové struktury díla, stylu, který tu plní integrační funkci. O to zajímavější je v podobných případech vztah mezi stylem a komunikací (literární a autentickou, psanou a mluvenou, bezprostřední a estetizovanou apod.).

P r a m e n y

- HORÁČKOVÁ, Alice (2022): *Rozpůlený dům. Příběh sudetské rodiny*. Praha: Argo. 578 s.
- BOHATÝ, Simona (2021): *Klikař Beny*. Brno: Host. 368 s.

B i b l i o g r a f i e

- BACHTIN, Michail Michajlovič (1980): *Román jako dialog*. Praha: Odeon.
- BOHUNICKÁ, Alena (2020): Funkčné jazykové štýly a ich klasifikácia. In: L. Jílková – K. Mrázková – H. Özörencik (eds.): *Jak je důležité mítí styl. Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: NLN, s. 38–51.
- BOSÁK, Ján (1989): Hovorový štýl a hovorovosť. In: J. Mistrík (ed.): *Textika a štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 143–148.
- BOSÁK, Ján (1991): Poznámky o funkčných štýloch, komunikačných sférach a niektorých štylistických problémoch. In: P. Odaloš – V. Patráš (eds.): *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*, I. diel. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, s. 69–77.
- ČERMÁK, František (1997): Obecná čeština: je součástí české diglosie? In: *Jazykovědné aktuality*, roč. 34, č. 1 a 2, s. 34–43.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá (2013): Závěr. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová (eds.): *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia, s. 286–289.

DANEŠ, František (1988): Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In: R. Brabcová – F. Štícha (eds.): *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: Univerzita Karlova, s. 21–28.

DOLNÍK, Juraj (2024): K explanácii jazykového štýlu. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 75, č. 1, s. 5–18.

ENKVIST, Nils Erik (1994): Problems raised by Old English þa. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.): *Writing vs Speaking. Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 55–62.

HAUSENBLAS, Karel (1995): Stručná charakteristika stylu a stylistiky. In: *Stylistyka*, roč. 4, s. 233–242.

HOFFMANNOVÁ, Jana (1994): Slang v literatuře a uchovávání zašlých světů. In: D. Davidová (ed.): *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, s. 132–139.

HOFFMANNOVÁ, Jana (2003): Dialog a mluvená komunikace jako předmět zájmu (slovanské) stylistiky. In: I. Pospíšil – M. Zelenka (eds.): *Česká slavistika 2003*. Praha: Academia, s. 71–81.

HOFFMANNOVÁ, Jana – RICHTEROVÁ, Olga (2019): Redukované (jednoslabičné) nepřizvučné začátky výpovědí a dialogických replik v mluvené češtině. In: J. Hoffmannová – J. Homoláč – K. Mrázková (eds.): *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia, s. 117–141.

HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila (eds.) (2019): *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia. 394 s.

HOFFMANNOVÁ, Jana (2023): Sociolekt mladých lidí ve třech současných prózách. In: M. Čechová – M. Spěváčková (eds.): *Sociolekty v různých sférách komunikace*. Plzeň: Západočeská univerzita, s. 188–199.

HORECKÝ, Ján (1979): Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: *Slovenská reč*, roč. 44, č. 4, s. 221–227.

HRBÁČEK, Josef (1983): Poznámky k funkčním stylům prostě sdělovacímu, hovorovému a konverzačnímu. In: *AUC-Slavica Pragensia*, roč. 26, s. 111–114.

CHLOUPEK, Jan (1991): Komunikační aspekty funkčních stylů. In: P. Odaloš – V. Patráš (eds.): *Všeobecné a specifické otázky jazykové komunikácie*, I. diel. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, s. 61–69.

CHROMÝ, Jan (2017): *Protetické v- v češtině*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 282 s.

JELÍNEK, Milan (1966): Postavení hovorového stylu mezi styly funkčními. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 27, č. 2, s. 107–117.

KOŽEVNIKOVÁ, Květa (1973): O podstatě hovorovosti v češtině. In: *Studia Slavica Pragensia*. Praha: Univerzita Karlova, s. 199–213.

KRČMOVÁ, Marie (1991): Stálé komunikativní faktory a možnosti jejich využití při deskripci stylu. P. Odaloš – V. Patráš (eds.): *Všeobecné a specifické otázky jazykové komunikácie*, I. diel. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, s. 77–85.

KRČMOVÁ, Marie (2000): Termín obecná čeština a různost jeho chápání. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 2*. Brno: Masarykova univerzita, s. 63–77.

MAREŠ, Petr (2003): „Also: nazdar!“ *Aspekty textové vícejazyčnosti*. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum. 234 s.

MAREŠ, Petr (2012): *Nejen jazykem českým. Studie o vícejazyčnosti v literatuře*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy + Mnemosyne. 184 s.

MAREŠ, Petr (2013): Teoretické koncepce stylu a výrazová soustava Františka Mika. In: O. Uličný (ed.): *Studie k moderní mluvnici češtiny 2. Komunikační situace a styl*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 168–183.

MAREŠ, Petr (2016): Pozice nespisovných variet ve stylu nové české literatury. In: *Stylistyka*, roč. 25, s. 219–227.

MAREŠ, Petr (2020): Stylizace mluvenosti, neformálnosti, nespisovnosti. In: L. Jílková – K. Mrázková – H. Özörencik (eds.): *Jak je důležité mítí styl. Pocta Janě Hoffmannové*. Praha: NLN, s. 239–249.

MATHESIUS, Vilém (1942): Řeč a sloh. In: B. Havránek – J. Mukařovský (eds.): *Čtení o jazyce a poesii*. Praha: Družstevní práce, s. 11–102.

MIKO, František (1970): *Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*. Bratislava: Smena. 190 s.

MIKO, František (1976): *Štýlové konfrontácie. Kapitoly z porovnávacej štylistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 352 s.

MIKO, František (1989): *Aspekty literárneho textu*. Štúdie 6. Nitra: Pedagogická fakulta.

MISTRÍK, Jozef (1997): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 600 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj (2010): *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského. 230 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena (2018): *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského. 208 s.

PATRÁŠ, Vladimír (1996): Kríza hovorového štýlu? In: *Stylistyka*, roč. 5, s. 198–209.

POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Zuzana (2013): *Slang v mládežníckom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského. 183 s.

SLANČOVÁ, Daniela (2003): Východiská interaktívnej štylistiky (Od eklektizmu k integrácii). In: *Slovenská reč*, roč. 68, č. 4, s. 207–223.